

Pierre Bayard

Kako govoriti o knjigah, ki smo jih pozabili

Kot smo doslej ugotovili, med knjigami, ki smo jih "prebrali" – če ima ta kategorija sploh še kak pomen – in tistimi, ki samo jih samo prelistali, ni velike razlike. Ampak Valéry ima boljši razlog za to, da knjige, o katerih razpravlja, le prelista, prav tako kot ga ima Baskerville za to, da jih komentira, ne da bi jih odprl – namreč da se tudi najresnejše in najtemeljitejše branje po opravljenem delu kaj hitro spremeni v povzemanje. Če hočemo to razumeti, moramo upoštevati razsežnost branja, ki jo številni teoretiki zanemarijo: časovno. Branje ne pomeni le tega, da se seznanimo z besedilom ali se česa naučimo, temveč je že od prvega trenutka tudi neizogiben proces pozabljanja.

Že ko berem, začnem pozabljati tisto, kar sem prebral, in ta proces je neizogiben. Seže celo tako daleč, da se počutim, kot da knjige sploh nisem prebral, in zares ugotovim, da sem se pridružil množici nebralcev, iz katere sploh ne bi smel siliti. Ko rečem, da sem neko knjigo prebral, je to le retorika. Nikoli ne preberemo več kot krajši ali daljši odlomek in tudi ta je prej ali slej obsojen na to, da bo izpuhtel. Kadar sami sebi ali drugim govorimo o knjigah, bi bilo ustrezneje, če bi rekli, da govorimo o svojem približnem spominu na knjige, prilagojenem trenutnim okoliščinam.

* * *

Noben bralec ni varen pred takim procesom pozabljanja, tudi najbolj vneti knjižni molji ne. Tako se je godilo Montaignu, ki ga tesno povezujemo s staro kulturo in knjižnicami, vendar je bil odkritosrčen in je kot pozabljiv bralec prehitel celo Valéryja.

Pomanjkljivosti spomina so zares nenehna, če ne celo najbolj znana téma *Esejev*. Montaigne se je v neskončnost pritoževal nad težavami s spominom in neprijetnostmi, ki mu jih je to povzročalo. Povedal nam je, na primer, da ne more iti iskat podatka v svojo knjižnico, ne da bi med

potjo pozabil, kaj išče. Kadar je govoril, je moral strogo paziti na red, sicer je izgubil rdečo nit. Nikakor si ni mogel zapomniti imen, zato se je odločil, da bo svoje služabnike imenoval po delu, ki so ga opravljali, ali deželah, iz katerih so prišli.

Težave so postale tako hude, da je bilo Montaigna, ki je bil nenehno na robu krize identitete, strah, da bo pozabil, kako mu je ime. Razmišljal je celo, kako bo živel po neizogibnem dnevu, ko se bo ta nesreča zgodila.

Ta splošna nezanesljivost spomina je očitno vplivala na knjige, ki jih je prebral. Na začetku eseja o branju je brez pomišljanja priznal svoje težave s tem, da bi si zapomnil, kaj je prebral. "Čeprav sem veliko prebral," je izjavil, "si nisem ničesar zapomnil."

Montaigne je doživljal napredujoč in sistematičen izbris, ki je napadal vse sestavine knjig, od avtorja do samega besedila, in vse so druga za drugo izginile iz njegovega spomina, kakor hitro so stopile vanj: "Listam po knjigah in se ne poglobljam vanje. Tistega, kar mi od njih ostane v spominu, ne prepoznavam več kot lastnino nekoga drugega. To je le gradivo, iz katerega črpa moja presoja; to so misli in ideje, s katerimi se je prežela; avtorja, kraj, besede in druge okoliščine nemudoma pozabim."

Ta izbris je, drugače povedano, nasprotje bogatenja. Ko je Montaigne besedilo posvojil, ga je tudi hitro pozabil, kot da knjiga ne bi bila nič drugega kot začasen dostavni sistem za nekakšno splošno obliko modrosti; ko je bila njena naloga opravljena, je bilo prav, da izgine. To, da niso vse posledice pozabljanja slabe, pa ne reši vseh težav, ki so s tem povezane, še najmanj duševnih. Prav tako ne prežene bojazni, da si nisi sposoben zapomniti ničesar, vsakdanja dolžnost pogovarjanja z drugimi ljudmi pa jo še poglobi.

* * *

Res je, da vsi doživljamo take neprijetnosti in da nam vsa književnost navsezadnje zagotovi le krhko in začasno vrsto znanja. Posebnost Montaignevega primera, ki kaže na obseg njegovih težav s spominom, pa je bila njegova nesposobnost, da bi si zapomnil, ali je prebral neko določeno knjigo.

"Da bi delno nadoknadil izdajstvo in šibkost svojega spomina, ki sta tako pretirana, da sem večkrat spet vzel knjige v roke, češ da so nove in meni neznane, in nisem vedel, da sem jih pred nekaj leti skrbno prebral in počel s svojimi pripombami, imam že nekaj časa navado, da na koncu vsake knjige (take, ki jo nameravam uporabiti le enkrat) napišem datum, ko sem jo prebral, in mnenje, ki sem si ga o njej ustvaril in ki mi daje vsaj splošen občutek in predstavo o avtorju, ki sem si ju oblikoval med branjem."

Spominski primanjkljaj je bil v tem primeru še hujši, ker Montaigne ni pozabil le knjige, temveč tudi svoje doživljanje branja. Pozabljenje ni

izbrisalo le vsebine knjige – katere splošno obliko si je Montaigne lahko še priklical v spomin –, temveč sam postopek branja, kot da bi vsestranska narava izbriša nazadnje vplivala na vse, kar je bilo povezano s knjigo. V takih okoliščinah bi se upravičeno vprašali, ali si branje, ki se ga niti ne spominjamo, sploh zasluži, da ga imenujemo branje.

Neverjetno pa je, da se je Montaigne sorazmerno natančno spominjal določenih knjig, ki mu niso bile všeč; sposoben je bil, na primer, ločiti vrste Cicerovih besedil ali celo posamezne knjige *Eneide*. Človek ima občutek, da so ušla pozabljenju predvsem ta besedila – verjetno zato, ker so nanj napravila močnejši vtis kot druga. Tudi tu je imel dejavnik vtisa odločilno zaslugo, da je knjiga, ki jo je obdržal v spominu, nadomestila hipotetično resnično knjigo.

Montaigne je našel rešitev za svoje spominske težave v domiselnem sistemu zapisov na koncu vsake knjige. Ko je prišla pozabljivost, je lahko te zapise uporabil, da si je osvežil mnenje o avtorju in njegovem delu iz obdobja, ko ga je prvič prebral. Sklepamo lahko, da so mu ti zapisi tudi zagotavljali, da je knjige, v katere jih je načelkal, resnično prebral, hkrati pa so mu kot luči na pristajalni stezi kazali pot v bližajočih se obdobjih amnezije.

* * *

Nadaljevanje njegovega eseja o branju je še osupljivejše. Montaigne je najprej razložil načelo svojega sistema zapisov, nato pa bralcu ravnodušno predstavil nekaj odlomkov. Pri tem je pripovedoval o knjigah, za katere bi težko uganili, ali jih je prebral, kajti njihovo vsebino je pozabil in se je moral zanesti na svoje zapise – na primer: “Tole sem pred kakšnimi desetimi leti zapisal v svoj izvod Guicciardinija (kajti ne glede na to, v katerem jeziku govorijo moje knjige, jim jaz govorim v svojem).”

Prvi avtor, o katerem je “razpravljaj”, je bil renesančni zgodovinar Guicciardini, o katerem je Montaigne menil, da je “priden zgodovinopisec” in veliko zanesljivejši od njega, kajti sodeloval je pri dogodkih, ki jih je opisoval, in ni bil pretirano nagnjen k temu, da bi laskal oblastnikom. Njegov drugi primer je bil Philippe de Commynes, ki ga je Montaigne brezmejno hvalil, občudoval preprostost njegovega jezika, pripovedno jasnost in odsotnost napuha. Nato je pisal o du Bellayjevih *Spominih*: občudoval je delo tega avtorja v javni službi, a se je tudi bal, da je preveč poslušen kralju.

Ko je Montaigne prebiral svoje zapise in ob njihovi pomoči komentiral besedila – čeprav se morda ni spominjal, da jih je prebral, ali pa je vsaj pozabil njihovo vsebino – se je znašel v protislovnem položaju. Komentar, ki ga je bral, ni bil zares njegov, kajti tudi njemu je bil tuj. Bralcu je

posredoval svoj nekdanji odziv na knjigo, ne da bi se potrudil preveriti, ali je skladen s tistim, kar bi morda občutil pozneje.

Za Montaigna, trdovratnega zagovornika umetnosti citiranja, je bil tak položaj nezaslišan: namesto da bi navajal druge avtorje, je navajal sebe. Razlika med navajanjem svojih in tujih besed je v tem skrajnem primeru izginila. Ker je pozabil, kaj je rekel o teh avtorjih in ali je sploh kaj rekel, je zase postal nekdo drug. Od zgodnejših utelešenj samega sebe so ga ločile motnje v njegovem spominu, prebiranje teh zapisov pa je bil le poskus vnovične združitve.

Naj nas Montaigneво zanašanje na sistem zapisov še tako preseneča, je navsezadnje le logična posledica nečesa, kar pozna vsakdo, ki se druži s knjigami, ne glede na stanje njegovega spomina. Tisto, kar si zapomnimo o knjigah, ki smo jih prebrali – če si delamo zapiske ali ne in celo če iskreno verjamemo, da smo si jih natančno zapomnili – so v resnici le drobci, ki kot otočki plavajo po oceanu pozabljenja.

* * *

Bralca Montaigna čakajo še druga presenečenja. Avtor pozneje razkriva, da je glede tujih knjig res pozabljiv in si ne zapomni, ali jih je sploh prebral, a tudi svojih si ne zapomni nič bolje:

“Nič čudnega ni, če mojo knjigo čaka enaka usoda kot druge in če moj spomin pozabi tako tisto, kar sem napisal, kot tisto, kar sem prebral; tisto, kar sem dal, in tisto, kar sem sprejel.”

Montaigne se ni spominjal, kaj je napisal, zato ga je prežemal enak strah kot vse, ki izgubljajo spomin: da bi se nevede ponavljal. Ker je poznal težave z neobvladovanjem svojega pisanja, je bil samemu sebi nehote pretirano zvest. Njegov strah je bil še toliko bolj utemeljen, ker v *Esejih* ni pisal o aktualnih temah, temveč o brezčasnih vprašanjih. Teh se je mogoče lotiti ob kakršni koli priložnosti, pisatelj brez spomina pa se jim lahko znova posveti, ne da bi se tega zavedal, in to popolnoma enako:

“Ne govorim o nobeni novotariji. Ideje so splošne; ker sem morda že stokrat razmišljal o njih, se bojim, da sem o njih tudi že pisal.”

Ta “ponavljanja”, ki so bila za Montaigna pri avtorju, kakršen je bil Homer, vredna obžalovanja, so bila zanj še bolj “uničujoča” v njegovem lastnem besedilu, “ki pritegne le površno in kratkotrajno pozornost”. Pri tem je tvegalo, da bo poglavje za poglavjem dobesedno ponovil, ne da bi to sploh opazil.

Strah pred tem, da bi se ponavljal, pa ni bila edina neprijetna posledica tega, da je pozabljal svoje knjige. Montaigne poleg tega niti ni prepoznal svojih besedil, kadar jih je kdo navajal v njegovi navzočnosti, tako da je razpravljao o besedilih, ki jih ni prebral, čeprav jih je sam napisal.

Za Montaigna je bilo branje torej povezano ne le s pomanjkljivim spominom, temveč zaradi protislovij, ki jih je ta povzročal, tudi s strahom pred norostjo. Medtem ko nas branje v trenutku, ko poteka, bogati, je hkrati vir razosebljenja, kajti če nismo sposobni zadržati niti najmanjšega odlomka besedila, smo se tudi nesposobni ujemati s seboj.

* * *

Montaigne je zaradi ponavljajočega se občutka, da izginja njegov jaz, bolj kot kateri koli doslej omenjeni avtor na videz izbrisal vse razlike med branjem in nebranjem. Pravzaprav nam vsaka knjiga takoj potem, ko jo preberemo, začne izginjati iz zavesti in nazadnje se ne spomnimo več, ali smo jo sploh prebrali; že sam pojem branja izgubi pomen, kajti vsaka knjiga, bodisi prebrana ali neprebrana, bo nazadnje enakovredna vsem drugim.

Naj je Montaignev primer še tako skrajšen, njegov odnos do knjig razkriva pravo naravo takega odnosa pri vsakem človeku. V spominu ne ohranimo celotnih besedil, enakih tistim, ki se jih spominjajo drugi, temveč le drobce, ki so ostali po delnih branjih, pogosto spojene med seboj in preoblikovane v skladu z našo domišljijo. Nazadnje nam ostanejo preoblikovani ostanki knjig, podobni prekrivajočim spominom, o katerih je govoril Freud; njihova poglavitna naloga je, da prikrijejo druge.

Po Montaignevem zgledu bi pri opisovanju vpliva pozabljivosti namesto o branju morda morali govoriti o nebranju. Ta proces vključuje izginjanje, pa tudi zamegljevanje navedkov in knjige, od katerih pogosto ostanejo le naslovi ali nekaj medlih strani, omeji se na nejasne sence, ki drsijo po površini naše zavesti.

Kadar razmišljamo o branju, ne smemo pozabiti na to, da so knjige povezane z znanjem, pa tudi z izgubo spomina in celo identitete. Branje ne prinaša le informacij, temveč tudi in morda predvsem pozabljanje in s tem spopadanje z našo zmožnostjo pozabe.

Bralni subjekt, o katerem piše Montaigne v svojem eseju, ni enoten in samozavesten, temveč negotov lik, izgubljen med drobci besedil, ki jih komaj prepozna. Za ta lik, ki svojih besedil ne loči več od besedil drugih avtorjev, je vsako srečanje s knjigo nekaj strašnega, ker pomeni grožnjo, da se bo moral soočiti s svojo blaznostjo.

Naj je bilo Montaignevo doživljanje še tako mučno, lahko koristi in potolaži tiste, ki se jim kulturna pismenost zdi nedosegljiva. Nikakor ne smemo pozabiti, da so najnatančnejši bralci, s katerimi se bomo morda pogovarjali, morda tako kot Montaigne neprostovoljni nebralci, njihova pozabljivost pa obsega celo knjige, o katerih so prepričani, da so jih osvojili.

Če si branje predstavljamo kot izgubo – bodisi potem ko prelistamo knjigo, jo vsrkamo iz pripovedovanja drugih ali v postopnem procesu pozabljanja – in ne pridobitev, je to psihološki pripomoček, bistven za vsakogar, ki išče učinkovite strategije za preživetje v neprijetnih književnih soočenjih. Definirali smo različne vrste nebranja, zato lahko zdaj posvetimo pozornost družbenim okoliščinam.

Prevedla Dušanka Zabukovec